

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ (ОД „САФЕРСКЕ НАРЕДБЕ“ ДО ПОЧЕТКА УСТАНКА, 1859–1875)

„Српска Црква је под турском влашћу била једина организација која је могла обухватити цео српски народ; она је у условима ропства једина могла политички представљати српски народ“.

(Branislav Đurđev, „Uloga srpske crkve u borbi protiv osmanske vlasti“, *Pregled 1* [1953]: 42)

Братислав Теинович*
Музеј Републике Српске,
Бања Лука

Апстракт: У раду је приказан тежак положај српске православне цркве и свештенства у Босанској Крајини после Крајишке буне 1858. године. Иако су православни Срби након Порџиних реформских олакшица добили право на обнову и изградњу православних бојомоља, они су у њом посли омењани од фанатизованих муслимана у бројним градовима и местима. То се пре свега односи на: Босанску Градишку, Босанску Дубицу, Приједор, Бању Луку, Бихаћ, Босански Пејровац и Гламоч.

Кључне речи: Православна црква, Срби, муслимани, Босанска Крајина, Бања Лука, Бањолучка бојословија

Турска власт је октобра 1858. године у крви угушила побуну православних Срба у Босанској Крајини,¹ а Порта у септембру идуће године издала „Саферску наредбу“, којом су само наизглед уређе-

* b.teinovic@hotmail.com.

¹ Крајишка буна отпочела је лета 1858. године прогоном православних свештеника и убиством угледног попа Пилипа Карановића из Крњеуше код Босанског Петровца (Из биљежака Стојана Зорића, „Дољанска буна 1858. године“, *Развишак* 7–8/ VII [1940]: 218).

ни односи између Срба и њихових муслиманских господара.² Декларативно, „Саферска наредба“ је прокламовала веће слободе у целом Турском царству, јер је предвиђала формирање Скупштине са седиштем у Цариграду за све православне народе. Србе из Босанског ејалета на тој скупштини заступао је тридесетогодишњи коџобаша, полиглот Гавро Вучковић Крајишник,³ родом из Санског Моста, који је све до овог политичког ангажмана радио као трговац у Босанском Петровцу. Његова политичка функција није била безначајна, тим пре, јер је Цариградска скупштина, чији је он више година био делегат, претресала углавном верска и просветна питања православних хришћана, па тако и Срба из Босанске Крајине.⁴

Након пропасти Крајишке буне 1858. године верска служба и даље је ометана у већини побуњених места. Многи храмови су и даље рушени, пљачкани, обешчашћивани, а бројни невини свештеници, ако нису убијени, били су злостављани, хапшени и понижавани тако што су многи од њих у време „свештеностројства“ носили епитрахиље изрешетане турским куршумима.⁵ Кључки кајмакам затворио је црквицу брвнару у Рамићима, западно од Кључа, саграђену годину после устанка. Служба у цркви обновљена је тек 1862. године⁶ и то највише дипломатском заслугом посланика „народн[их] и вјерск[их] интерес[а] код порте и код патријархе“ у Цариграду, како је Вучковића назвао савременик догађаја, политички заступник босанских католика фра Грго Мартић.⁷ Осим тога, Вучковић је уочи православног Божића 1862. из затвора у Малој Азији успио да ослободи двојицу бихаћких свештеника, попа Василија Вајана Ковачевића и попа Давида Грубора,⁸ и да, према личном сведочењу, три године касније

² Васиљ Поповић, *Айрарно ишиање у Босни и шурски нереди за време реформној режими Абдул Меџида (1839–1861)* (Београд: САН, 1949), 279.

³ Исто, 286.

⁴ Аноним, „Гавро Вучковић“, *Развизиак* 1 (1910): 28–29.

⁵ *Боснијски беженцев в Србији (Несрећни Босанци: Ристио Сидојановић, Давид Бурђевић, Градаћка наја, Крстиа Несидоровић, Брчка наја, Лазар Шарчевић, Беленска наја, Паво Симић, Баниа Лука наја, Аћим Бурђевић, дејо, Того Сидојановић, Новска наја, Иовица Милићевић, Маиданска наја, Васил Лазић, Крујска наја, Голуб Бабић, Биаћка наја, Нина Мандић, Цазинска наја)–Александру II, Белград, 8 јуна 1859 г., в: Освободителна борба народоџ Боснији и Герцеговињи и Россия 1850–1864, документи* (одговорни редактори Ју. А. Писарев, М. Екмечич) (Москва: Наука, 1985), 231.

⁶ Хаџи Миле А. Попадић, „Опис цркве Рамићке (у кључком протопрезвитерату)“, *Босанско–херцеговачки Источник X–XI/VII* (1893): 503–504.

⁷ Grgo Martić, *Zapamćenja (1829.–1878.)*, по казивању ауторовом забилежио Јанко Коњарић (Загреб: Nakladom Gjуре Trpinca, 1906), 45.

⁸ *Narodne novine*, 260/XXXI (13. 11. 1865); Гавро Вучковић Краишник, *Рџчъ Краишничка* (Земун: Књигопечатњомъ I. К. Сопрона, 1866), 82.

брату попа Василија, Николи Ковачевићу „скин[е] двоје вериге са ногу“.⁹ За манастир Рмањ („Св. Никола“, с краја XV века),¹⁰ код Мартин Брода, који је запаљен током последњег устанка, Вучковић је 1863. на Порти испословао дозволу за његову поправку. И поред великих ометања, која су чинили Кулен–вакуфски бегови Куленовићи и Куртагићи, овај манастир је за две године обновљен, да би на Успење Богородично 1865. године у њему била обављена прва литургија. Уочи Илиндана 1867. године манастир је из Русије на поклон добио: „једну одежду, четрнаест црквених књига, путир и лажицу од злата, копље и два дискоса са сребрним звездицама“. Сличне поклоне добиле су и цркве у оближњим местима Горињи, Колунићу и Бихаћу,¹¹ али тек пошто су фебруара 1866. године чланови православне црквене општине у Бихаћу замолили Вучковића да руски конзул Јевграф Р. Шулеников (1858–68) како су навели: „од претеклих црквених хаљина и књига коије је даровала Русија православним црквама босанским, обдари и бихаћку цркву, јер нема оскудније цркве у Босни“.¹²

И црква у Колунићу код Босанског Петровца, коју је 1858. године први руски конзул у Босанском ејалету Александар Ф. Гилфердинг (1856–59) назвао „старом“,¹³ након Крајишке буне делила је сличну судбину црквице у Рамићима. Њу је у фебруару 1859. године самовољно затворио Тахир–бег Куленовић¹⁴ и једно време држао код себе кључ њених двери. Цркву је отварао само у време сахрана, коју је наплаћивао по један дукат.¹⁵ Ову цркву посвећену „Христовом Преображењу“, иначе стационарану на једном брдовитом узвишењу протопрезвитер Василије Новаковића два пута је 1850–тих и 1860–тих прекривао и поправљао.¹⁶

⁹ Краишникъ, *Ръчь Краишничка*, 17.

¹⁰ Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на њодручју Пећке ѡаѡријаршије до 1683. године* (Београд: Историјски институт, 1984), 136.

¹¹ Бранко Цвејановић, „Манастир Рмањ на Уни (Путописна црта.)“, *Матица* 34/II (1867): 830–832; К[оста] Новаковић, „Кратак опис протопрезвитерата петровачког“, *Босанско–херцеговачки Источник IV–V/VIII* (1894): 185.

¹² Јово Михајловић, Илија Ђорђевић, Сивео Ситричевић, Лука Калаб, Михаило Николић и Сисасоја Лакић (чланови Православне црквене оѡштинe у Бихаћу)–Гаври Вучковићу, Бихаћ, 8. (20.) Фебруара 1866, у: Хајрудин Ђурић, „Из преписке Гавре Вучковића“, *Чланици и траћа за културну историју Источне Босне I* (1957): 239.

¹³ А[лександр] Гилфердинг, „Боснiя въ началѣ 1858 года“, в: Гилфердинг, А[лександр]. *Собрание сочинений, Боснiя, Герцеговина и Старая Сербiя*, Томъ третiй (С. Петербургъ: Изданiе Д. Е. Кожанчикова, 1873), 287–288.

¹⁴ Краишникъ, *Ръчь Краишничка*, 113.

¹⁵ *Србске Новине*, 32/XXVI (14. 3. 1859).

¹⁶ Новаковић, „Кратак опис“ II/VIII (1894): 82.

Бања Лука, која је свршетак Крајишке буне дочекала са око 70 православних домова,¹⁷ није имала парохијску православну цркву, тако да је већина верника на црквену службу ишла у оближње село у коме је, како Гиљфердинг сведочи, једна колибица служила као црква.¹⁸ Мањи део бањолучких Срба, према сведочењу шпијуна српске владе Стеве Богдановића, настањених већином у „христијанск[ој] српско[ој] улиц[и]“ током ратне 1858. године молио се Богу у „ћелији“,¹⁹ највероватније у цркви брвнари у предграђу Ребровац која је потицала из XVIII века.²⁰ Ову цркву водили су у то време свештеници поп Трифун Јунгић и поп Тодор Дабовић.²¹ Отпор подизању православног храма у Бањој Луци ескалирао је 1859. године, када су представници српске општине под вођством проте Јунгића добили од Порте ферман за његово слободно подизање. Градски муслимански моћник Хаџи Назиф-ага Ђумишић предводио је групу муслиманских конзервативаца, отворених непријатеља бањолучких Срба. Поводом одобрења да се у овом граду изгради православна црква Ђумишић је сазвао Градско веће, у чијем су раду поред угледних муслиманских грађана и имама, учествовали и представници црквене православне српске општине. Овај муслимански конзервативац се позивао на Фархат-пашину вакуфнаму са почетка XVI века, у којој је записано да се цркве нису смеле подизати у близини џамије на удаљености до 3.500 аршина (2, 5 км, колико је била удаљена црква на Ребровцу од централне градске џамије „Ферхадије“–Б. Т.), уз потврђивање муслиманских већника узвиком на турском језику: „сахи“ (срп. –*шако је*). Неки хоџа додао је да се црква не би смела градити: „докле год се може чути мујезин, кад езан учи“, на шта су сви присутни муслимански већници поново узвикнули: „сахи“. Већник Хаџи Дервиш-ага, ваљда да би забавио своје сународнике, предложио је Србима да цркву изграде на свињској пијаци.²² Православни Срби су због ових и сличних ометања тек почетком 1863. наставили са реализацијом идеје о изградњи цркве у центру Босанске Крајине–Бањој

¹⁷ А[лександр] Гиљфердинг, „Поџдка по Герцеговинѣ, Босни и Старой Сербіи“, в: Гиљфердинг, *Собрание сочинений, Боснія, Герцеговина и Старая Сербія*, 270–271.

¹⁸ Гиљфердинг, „Боснија“, 287–288.

¹⁹ Радош Љушић, „Споменица и прошеније Стеве Богдановића“, *Зборник за историју БиХ 2* (1997): 216.

²⁰ Архив Републике Српске, Збирка оријенталних рукописа и докумената–бр. док. 26–1/2, *Молба за поправак православне цркве у селу Ребровац 1798. године*.

²¹ Mato Džaja, „Ličnost i rad Gavre Vučkovića Krajišnika (njegove veze s Banjom Lučkom)“, *Putevi XVII* (1971): 165.

²² Ст.[ојан] Бијелић, „Градња српске цркве“, *Врбаске новине*, 15. септембра 1933, 3.

Луци,²³ а српска општина, предвођена свештеником Јунгићем крајем исте године поновила је захтев за добијање дозволе.²⁴

Будући да је Бања Лука 1860–тих била место „ђе [је] највише православног српства у околини живе[ло]“, српска влада изразила је спремност да се помогне, како би се у том граду, осим изградње цркве подигла и Богословија.²⁵ Заправо, главни иницијатор за њено подизање био је београдски митрополит Михаило (1859–81), пре свега зато што је Босанска Крајина, као регија са највећом концентрацијом православно Срба у целом Босанском ејалету, била све чешће на мети, осим муслиманског екстремизма, и католичке верске пропаганде.²⁶ Митрополит Михаило препоручио је српском премијеру Илији Гарашанину (1861–67) да у том послу ангажује свршеног београдског богослова, Србина из Босне, Василија Васу Пелагића.²⁷ Рад Богословије од њеног оснивања 1866. године текао је несметано од турске власти. Зграда (у данашњој „Господској улици“) у којој је отпочело школовање младих богослова купљена је од бањолучког трговца и туркофила Томе Радловића за 800 цесарских дуката и то од средстава које је бањолучкој српској општини даровао сарајевски владика Игњатије II (1860–68). Богословска школа је у тој згради егзистирала све до 1871. године, када је у њеној непосредној близини изграђена двоспратна зграда Богословије са 14 просторија, величине од 36 до 66 квадратних метара.²⁸

Манифестовање српске националне идеје и светосавске традиције било је оно чиме се Бањолучка богословија одликовала од свог постанка. Њен печат из 1866. године садржавао је слику св. Саве и св. Симеона са црквом у рукама, док је испод слике био аплициран српски грб са оцилима.²⁹ Према правилнику њеног рада, који су марта 1868. године усвојили владика Игњатије II и чланови бањолучке општине, на челу са протом Јунгићем, обележавање дана српског

²³ *Narodne novine*, 18/XXIX (23. 1. 1863).

²⁴ Музеј Републике Српске, архивска грађа, Збирка докумената из османско–турског периода (1527–1878)–бр. док. 19, *Пуномоћје бањалучких ојшћинара Јови Пишћељићу и Ђорђу Делићу*, Бањалука 1. [13.] децембар 1863.

²⁵ Ђорђе Лазаревић, „Опис Босанско–бањалучке Богословије и знатнија основна школа у Босанској крајини, у Београду 14 Августа 1870. год.“, у: В. Г. Карасев–В. Н. Кондратјева, „Васа Пелагич и Баинјукска православна семинарија“, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH VI/VI* (1966): 366.

²⁶ Коста Ковачевић, „Српска бањалучка богословија 1866–1875“, *Босанска вила* 8/XXIV (1909): 122.

²⁷ Атанасије Николић, *Ојш радње њо љредмету ојшћине сѡразумљења за устѡнанак и сјединење* (предговор и објашњења Васо Војводић), *Грађа* 7. (Београд: Историјски институт, 1979), 193.

²⁸ Ковачевић, „Српска бањалучка богословија“, 123.

²⁹ Исто, 11/XXIV (1909): 173.

светитеља св. Саве (27. јануар) заузимало је посебно место.³⁰ Млади богослови су у највећем броју потицали из бањалучког и бихаћког санцака и то углавном из свештеничких породица. Са бесплатно добијаним уџбеницима из Кнежевине Србије, великим таблама, глобусом, планиглобом, катедрама, столовима и намештајем, Бањолучка богословија највише је личила на београдску.³¹ Професори, који су потицали већином из Србије и Аустро–Угарске, као главни педагошки задатак имали су, да код ученика пробуде „идеју патриотизма, домољубља и родољубља“. То се посебно односило на предавања о Косову, косовској погибији, али и о издаји Вука Бранковића. Предавајући историју српског народа, они су наглашавали значај историјских личности као узора за будућност, чиме је ученицима сугерисано да се и они у будућности „за веру православну и народност српску требају неустрашиво жртвовати“.³² Пелагић је у члану 36. свог уџбеника „Руковођа“ наставницима Богословије налагао да се сваки ученик, када би га неко упитао шта је по националности, научи одговорити: „Ја сам Србин“ и да таквој деци као награду дарују „по коју крајцару“.³³

Пелагић се средином јануара 1868. године обратио београдском митрополиту Михаилу са молбом да му српско Министарство спољних послова пошаље 120 дуката за Богословију, коју је назвао „пансионем српско–босанским“ у коме је у националном духу васпитавао: „Српцад, узданицу будућности наше“ из разних делова Босанске Крајине. Он је Богословију у Бањој Луци желео учинити „центром, који би могао пуштати благотворне клице к Јадранском мору, које је за будућу српску државу [представљао] орган за дисање“. Ово бањолучко „српско училиште“, како се Пелагић изјаснио у писму митрополиту Михаилу требало је да „стане на пут подлој пропаганди у Далмацији, Рватској и Славонији“ и да се изједначи са Штросмајеровом Богословијом у Ђакову која је сваке година школовала преко тридесет фрањеваца са јасним прозелитистичким циљем у Босни. Осим богословији у Ђакову, Бањолучка богословија је по Пелагићу требала да буде противтежа и богословији у Широком Бријегу.³⁴ У одбрани од прозелитистичке по-

³⁰ Јов.[ан] Фил. Иванишевић, „Српско–православно школство у Босни и Херцеговини“, *Школски вјесник* (1909): 826–827.

³¹ Ковачевић, „Српска бањалучка богословија“, 9/XXIV (1909): 140.

³² Исто, 10/XXIV (1909): 155–156.

³³ Василије С. Пелагић, *Руковођа за српско–босанске, ерцеговачке, старосрбијанске и македонске учитеље, школе и обшћине* (Београд: Државна штампарија, 1867), 45.

³⁴ Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије* (Минхен: Искра, 1980): 535.

литике трапистичких монаха, насељених лета 1869. године у близини Бање Луке, а који су према Пелагићу имали задатак да делују „на штету православља и српства“, Богословија је добила кључну улогу.³⁵

Препреке око изградње цркве у Бањој Луци наставиле су се и након смрти митрополита Игњатија и доласка у мају 1868. на његово место митрополита Дионисија II Илијевића (1868–71). За турску власт било је неприхватљиво што су православни Срби тражили да на цркви подигну звоник.³⁶ Новоизграђену православну цркву у Бањој Луци, али без права на звоно³⁷ нешто пре 1869. године коначно је освештао Пелагић,³⁸ а водили су је свештеници поп Јунгић и поп Лука (Давидовић–Б. Т.).³⁹

Пелагић је недуго затим задобио поверење бањолучке српске општине, која је од Цариградске патријаршије затражила његово именовање за митрополита. Даља процедура око његовог именовања омела је једна туча између његових богослова и бањолучке полиције услед чега се повела судска парница између Пелагића и бањолучке власти.⁴⁰ Митрополит Дионисије је код турске власти оптужио Пелагића да је руски и српски шпијун. Невезано за ова сумњичења, оптужница против Пелагића је изгледала уверљиво, тим пре јер се у Богословији поред других предмета учила за турску власт спорна историја српског народа и српска граматика.⁴¹ Прогону Пелагића и његових најближих сарадника допринели су и неки бањолучки грађани, учитељи, трговци, па чак и свештеници. Против Пелагића су од трговаца први иступили туркофили Јово Пиштељић и Томо Радуловић, највише из страха, како су истицали, да његово даље деловање не распламса српско–муслиманске тензије.⁴² Овој антиПелагићевој коалицији здушно је помагао аустроугарски конзуларни агент у Бањој Луци, Хрват Станислав Драганчић, упозоравајући турску власт да су Пелагићеви богослови „више солдати за рат него ђаци“.⁴³ Пелаги-

³⁵ *Архимандрит В. Пелагић–митрополићу Михаилу*, Сарајево, 1869 године 6 јулија, у: Драгослав Страњаковић, „Васа Пелагић и митрополит Михаило (преписка и документи)“, *Живоћ* 19/III/IV (1954): 269.

³⁶ *Novi Pozor*, 271/II (9. 8. 1868).

³⁷ *Засјава*, 44/VI (16. 4. [28. 4.] 1871).

³⁸ *Исто*, 37/IV (26. 3. [7. 4.] 1869).

³⁹ *Zatočnik*, 61/I (15. 11. 1869).

⁴⁰ Јован Скерлић, „Из Аутобиографије Васе Пелагића, рад у Бањалуци“, *Развитак* 2/I (1910): 76–77.

⁴¹ В. Г. Карасев–В. Н. Кондратьева, „Васа Пелагич и Баиняукская православная семинария“, 367–368.

⁴² Скерлић, „Из Аутобиографије Васе Пелагића“, *Развитак* 1/I (1910): 46–47.

⁴³ Исто, 2/I (1910): 75–76.

ћева изразито српска национално–политичка делатност је временом, без сумње, морала изазвати озбиљно подозрење код бањолучке турске власти.⁴⁴ Оптужујући Пелагића да је „допис[ивао] неким србским новинам[а]“, турска власт⁴⁵ је још од пролеће 1869. године отпочела хајку на неке учитеље његове Богословије, протерујући их.⁴⁶ Архимандрит Пелагић, за чију је трагедију руски историчар и славенофил Нил Попов (ин)директно сумњичио сарајевског фанариотског владика Дионисија, који се по њему „гадио на све парохијске свештенике“ школоване у Бањолучкој богословији,⁴⁷ утамничен је осам месеци у сарајевски затвор, а потом пребачен у кућни притвор у владичански дом.⁴⁸ Овај поступак изазвао је жестоку реакцију православних верника у Бањој Луци, који су проту Јунгића чак истерали из цркве.⁴⁹ Пелагић је убрзо протеран у Малу Азију из које је побегао у Русију где је усвојио идеје руских левих народњака–револуционара. Променивши темељно свој политички светоназор, Пелагић је од ранијег „националног бунције израстао у чистог социјалног утописту“.⁵⁰

Доласком 1861. године монаха Кирила Хаџића у спаљени манастир Моштаницу започиње његова обнова.⁵¹ Српска влада је 1866. године као помоћ овом манастиру издвојила суму од 1.000 „пореских гроша“.⁵² Иако је дозвола за обнову манастира Липље („св. Никола“, с краја XV века)⁵³ спаљеног пола века раније⁵⁴ добијена 1858. године,⁵⁵ његова изградња започела је тек десетак година касније.⁵⁶ У Долини Сане, у Старом Мајдану, у којем је 1850–тих православну

⁴⁴ Ристо Бесаровић, „О првом периоду дјеловања Васе Пелагића у Босни“, *Годишњак Историјског друштва БиХ* II (1950): 195.

⁴⁵ *Narodne novine*, 68/XXXV (24. 3. 1869).

⁴⁶ *Novi Pozor*, 474/III (15. 4. 1869).

⁴⁷ Нил Попов, *Православје въ Босни и его борба съ католическою пропагандой и протестантскими миссионерима* (Москва: въ Университетској типографіи, 1873), 10.

⁴⁸ Скерлић, „Из Аутобиографије Васе Пелагића“, 2/1 (1910): 78–79.

⁴⁹ Исто, 76–77.

⁵⁰ Бранко Чубриловић, „Васо Пелагић“, *Развѣштак* 3/III (1936): 69–70.

⁵¹ М. Костић, „Манастир Моштаница у Бос. Крајини“, *Босанска вила* 10/IV (1889): 156.

⁵² Милош Јагодић, „Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама изван Србије (1839–1868)“, *Српске студије* VII (2018): 62.

⁵³ Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке епархијаршије до 1683. године*, 127.

⁵⁴ Аноним, „Православни манастири сарајевске архидијецезе“, *Шемаџизам православне митрополије и архидијецезе Дабро–босанске за годину 1883*. (Сарајево: Земалска тискара, 1883), 22.

⁵⁵ Јово Новаковић, „Манастир Липље“, *Први Шемаџизам православне српске митрополије Бањалучко–Бихаћке за годину 1901*. (Бањалука: Издање и штампа књижаре С. Угреновића, 1903), 93–94.

⁵⁶ Љиљана Шево, *Манастири и цркве брвнаре Бањолучке епархије* (Бања Лука: Библиотека Баштина, 1996), 57.

српску општину водио поп Јово Стојановић,⁵⁷ изграђена је 1861. године парохијска црква „Успенија пресвете Богородице“,⁵⁸ у којој су службу обављали и месни католици. Пошто би „мису они пораније свршили, те би онда од половине (православне) службе и шокадија (погрдан назив за католике—Б. Т.) смјешала се с (православнима) и до свршетка заједно [би] се молили богу. По свршетку њиов поп фра Ловро састо би се [са] протом поп Јовом (Стојановић—Б. Т.), те би се частили, а мјешовити народ пјево би и игра“.⁵⁹ Старомајданску цркву од 1860—тих водио је поп Дионисије Маринковић.⁶⁰

Обнова православних цркава од средине 1860—тих текла је независно од воље фанариотских владика. Нешто турским попуштањем, а више Вучковићевом национално—политичком делатношћу обнављане су порушене и подизане нове цркве у Босанској Крајини. Православи Срби у Бихаћу изградили су 1863. године своју прву цркву у којој је једно време била смештена српска основна школа.⁶¹ У селу Буковачи крај Босанског Петровца је 1866. године саграђена камена црква „Рођења Богородичног“,⁶² коју је водио месни парох Давид Кеџман. Старешинство буковачке цркве молило је три године касније руског конзула Алексеја Н. Кудрјавцева (1867—78) у Сарајеву за помоћ у црквеним утварима, одећи и књигама.⁶³ У Језеру, у близини Бихаћа је саграђена средином 1860—тих мања црква брвнара,⁶⁴ за коју је крајем 1869. године коџобаша Вучковић од врха Цариградске патријаршије тражио поклоне какве су добиле и друге цркве.⁶⁵

⁵⁷ *Представителей православного населения Боснии и Герцеговины—Николаю I, Мостар, 17 декабря 1854 г., в: Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850—1864, 22—23.*

⁵⁸ „Протопрезвитерати“, у: *Први Шемашизам православне српске митрополије Бањалучко—Бихаћке за годину 1901, 198.*

⁵⁹ *Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“, priredio za štampu Vojislav Bogićević. Сарајево: АНУ БиН, 1966, 131.*

⁶⁰ Милан Карановић, „Бањолучани и Вукова књига о обичајима“, *Развјешак 2/V (1938): 38—39.*

⁶¹ Исаије Митровић, „Српске школе у Бос. Крајини за турске управе“, *Развјешак, 8—9/VI (1939): 257.*

⁶² Новаковић, „Кратак опис“, II/VIII (1894): 83.

⁶³ *Парох местни Давид Кеџман, Симо Ковачевић, Симо Чавка, Тоде Стефановић—А. Н. Кудрјавцеву, Ноябрь 1869. г., в: Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865—1875, документы (ответственные редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич) (Москва: Наука, 1988), 209.*

⁶⁴ Краишникъ, *Ръчь Краишничка, 90—91.*

⁶⁵ *Протойрезвитер Филип Ковачевић—Гаври Вучковићу, Бихаћ, 13. (25.) децембар 1869, у: Ђурић, „Из преписке“, 240.*

Православна црква у српском селу Рујница код Цазина изграђена је између 1861. и 1869. године.⁶⁶ На Јањској висоравни, у шиповском крају, у српском селу Бабићи подигнут је 1866. године манастир Глоговац на истоименој реци и посвећен три године касније св. Георгију. Цркву грађену од камена су по посвећењу водили јеромонаси поп Раде Сурутка, поп Никола Обрадовић и неки игуман Бугарин Дионисије.⁶⁷ Поп Обрадовић молио је на пролеће 1868. године конзула Кудрјавцева за помоћ у богослужбеним књигама, одежама и црквеним утварима.⁶⁸ У Гламочу су 1867. године православни Срби изградили цркву брвнару у чему им је помогао ливањски свештеник поп Павле Павловић.⁶⁹ По добијању дозволе са Порте у Босанској Градишкој је 1865. подигнута парохијска црква „Покрова пресвете Богородице“,⁷⁰ годину дана касније у Босанском Новом „св. апостола Петра и Павла“,⁷¹ а две године касније у Хашанима код Босанске Крупе „Рођења св. Јована Крститеља“.⁷² У Оштрој Луци код Старог Мајдана у служби од 1871. године је парохијска црква „Јединства св. Духа“,⁷³ у Бусновима код Приједора од 1872. године црква „Вознесења Господњег“,⁷⁴ а у Санском Мосту од 1873. године црква „св. апостола Петра и Павла“.⁷⁵

Руски конзул Шулепников је у својим извештајима после устанка 1858. године наглашавао, да су за разлику од католика чији су верски објекти и свештенство поштеђени и то највише захваљујући лојалним држањем њихових фратора, православни били изложени прогону и исламском фанатизму.⁷⁶ Бројни невини православни свештеници након устанка оковани су одведени у Цариград, као на пример поп Василије Башић из Варцар Вакуфа (Мркоњић Град — Б. Т.), коме се стављало на терет да је примао некакве књиге из Црне Горе⁷⁷

⁶⁶ Hamdija Kreševljaković, „Cazin i okolina“, *Narodna uzdanica za 1935* (1934): 91.

⁶⁷ Аноним, „Православни манастири сарајевске архидијезе“, 17–18.

⁶⁸ Поп Никола Обрадовић—А. Н. Кудрјавцеву, Јајце, 20 марта 1868 г., в: *Освободителна борба народова Босније и Херцеговине и Русије 1865–1875*, 109.

⁶⁹ Братислав Теиновић, „Гламоч у османско–турском периоду“, у: Славица Арсенијевић, Милка Ђукић, Горан Симоновић, Братислав Теиновић, Жељко Савановић, *Гламоч кроз вијекове* (Бањалука: Завичајно удружење „Гламоч“, Гламоч: СПКД „Просвјета“, 2008), 168.

⁷⁰ „Протопрезвитерати“, 121.

⁷¹ Исто, 164.

⁷² Исто, 150.

⁷³ Исто, 198.

⁷⁴ Исто, 170.

⁷⁵ Исто, 199.

⁷⁶ Ибрахим Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)* (Сарајево: Веселин Маслеша, 1988), 435.

⁷⁷ *Србске Новине*, 56/XXVI (12. 5. 1859)

због чега је утамничен до 1863. године.⁷⁸ Иста пракса настављена је и касније, поготово од времена када је 1864. и 1866. године петровачки свештеник поп Ђурађ Карановић, осумњичен да буну Србе, насилно одведен и бачен у сарајевски затвор,⁷⁹ одакле га је ослободио Гавро Вучковић.⁸⁰ Код турске власти у то време владало је уверење да су многи православни свештеници били придобijени од руских агената, како би у нападу Србије на Босну подигли устанак и тако допринели стварању „заједничког циља“. У овим оптужбама Турци су имали савезника у аустријском конзулу у Сарајеву Фердинанду Хасу (1866–68), који је почетком 1867. известио владу у Бечу како је главни катализатор „српске пропаганде“ међу свештеницима био руски конзул Шулепников.⁸¹

Међутим, када се говори о утицају Русије на православне у Турској требало би имати на уму две чињенице. Пре свега, руски народ исте је религије као и већина хришћанских поданика Порте, и повезаност свих подложних патријаршији у Цариграду била је у то време јача него у било којој другој цркви. Према томе, симпатија православних Срба према Русима, као што тврди савременик догађаја Вилијем Дентон, била је ослобођена било каквих руских политичких интрига.⁸² Турке је у то време вероватно забрињавао и податак аустријске власти да је православних Срба у Босанском ејалету било једнако колико и муслимана, око пола милиона,⁸³ а код којих је православно свештенство сачувало народно име—Срби, за разлику од друга два народа, који су сами себе називали Турцима и Латинима.⁸⁴

У време ових сумњичења и оптужби на рачун православних свештеника, на пролеће 1868. године у близини Бихаћа група фанатизованих Турака је некажњено нападала једну православну капелицу.⁸⁵ Исти су се на јесен идуће године прикључили злогласној банди, под вођством Кулен—вакуфљанина Мустај—бега Алајбеговића, да би

⁷⁸ Архив Босне и Херцеговине, Сарајево—инв. бр. 820/1103—2/1950, *Животопис своје ручно Перо Крецо Војвода* (рукопис).

⁷⁹ Петар С. Иванчевић, „Поп Ђурађ Каран—Карановић, српски јунак и борац“, *Босанска вила* 19/XV (1900): 258.

⁸⁰ Краишникъ, *Ръчъ Краишничка*, 17.

⁸¹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861—1869*. (Tešanj: Planjax, 2005), 417.

⁸² William Denton, *Servia and the Servians* (London: Bell and Daldy, 1862), 282.

⁸³ [Otto Blau], „Aus Bosnien“, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* II (1867): 388.

⁸⁴ Karl von Sax, „Skizzen über die Bewohner Bosniens, mit einer geographischen Einleitung“, *Mittheilungen der Kaiserlich—Königlichen Geographischen Gesellschaft* VII/1863 (1863): 104.

⁸⁵ *Novi Pozor*, 271/II (9. 8. 1868).

заједно своје активности преселили у гламочку нахију. Они су у октобру 1869. у Гламочу зостављали православног свештеника Шпире Убовића, чију су цркву похарали и „давали псету да једе месо са икона, а после је су псу кадионицу свезали око врата, говорећи да је то пасје накиће“.⁸⁶ Ова злочиначка дружина, предвођена самозваним „цар[ем] крајишки[м]“ Мустај-бегом Алајбеговићем, до краја 1869. године изместила се у долину Сане. Овом познатом силоватељу српских жена и прогонитељу православља у том крају приписује се, „да је својом руком 43 хришћанина убио“, односно, „да је на његово име преко 120 Србах погинуло“. Алајбеговић је многе свештенике лично пребијао и чупао им браде. Од свештеника најгоре је прошао поп Саво Варица из Грдановаца у Старомајданској нахији, кога су Мустај-бег Алајбеговић и његов пријатељ Џафер-бег Церић свезали у његовој кући, тражили новац и завезаног тукли, чупали браду и са њом пунили цеви пушака.⁸⁷ Поп Ђурађ Карановић са браћом попом Стевом из парохије Слабиња у Кнешпољу⁸⁸ поново је затворен 1870. године, али овај пут у бихаћки затвор. Турци су браћу Карановић намеравали одвести у Коњу у Малој Азији, али су неким чудом успели побећи у Србију, где им је митрополит Михаило дао парохију у околини Шапца.⁸⁹

Аустроугарски конзуларни агент у Ливну Јулије Јакса-Дембицки (1859–71) крајем 1860–тих година пратио је међуверске односе у Босанском ејалету закључивши, да се јединим вођама православних могу сматрати њихови свештеници.⁹⁰ То се дешавало у време када су отпочели интензивнији напади на православно свештенство и имовину православне цркве у Босанској Крајини. На северу Босанског ејалета, у Босанској Дубици почетком 1869. године једна група муслиманских насилника је „српску цркву најгадније обешчастил[а]“.⁹¹ У градишком крају крајем исте године јавност је узнемирила вест да је поштени свештеник Ђуро Давидовић из подмотајичког села Каоца, код Кобаша на Сави био ухапшен под лажном оптужбом да је убио локалног капетана Али-бега Алибеговића Шеховића. Иако је, уз асистенцију владике Дионисија и најотменијих бањолучких срп-

⁸⁶ *Narodne novine*, 248/XXXV (29. 10. 1869).

⁸⁷ *Zatočnik*, 77/1 (3. 12. 1869).

⁸⁸ Светозар Л. Ђулибрковић, „Поп-Каран, Стеван Карановић, војвода српски“, *Босанска вила* 4/XXII (1907): 50.

⁸⁹ Иванчевић, „Поп Ђурађ Каран-Карановић, српски јунак и борац“, 258–259.

⁹⁰ Julius. v. Jaxa-Dembicki, „Der westliche Theil von Bosnien, Ethnographisch-handelspolitische Skizze“, *Mittheilungen der kais. und königl. geographischen Gesellschaft in Wien* XIII/3–1870 (1871): 164.

⁹¹ *Застава*, 37/IV (26. 3. [7. 4.] 1869).

ских трговаца његов брат поп Лука молио код турске власти његово ослобађање, поп Ђуро остао је утамничен у бањолучком затвору.⁹² На црквеном збору, одржаном октобра 1870. године код нове бањолучке цркве, градски трговац Асим Шибић напао је учеснике збора Благоја Лукића и Јошана Кодрина само зато што су му засметали звук звона и неке црквене песме. Првог је ранио ножем, док је другог усмртио и обезглавио.⁹³ Штавише, неки фанатизовани бањолучки муслимани су априла идуће године поред паљења бројних кућа српско–православних градских породица (Милошевић, Спаић, Лубура, Билбија, Узуновић, Делић, Авдаловић, Вукић, Баслаћ, Наумовић) покушали запалити градску православну цркву у хришћанској вароши.⁹⁴ У Гламочу је на пролеће 1871. на градском пазару турски капетан из села Јакир „испребијао као живину, камењем дрвљем обћено љубљеног попа Стефана Матића и најпошље [га] у блато баца[о] и ногама гази[о], од којие је рана тешко да жив остане“.⁹⁵ Турска власт исте године православнима је забранила коришћење звона на цркви у Босанској Градишкој,⁹⁶ коју су у то време водили свештеници поп Стојан Угреновић, поп Илија Билбија⁹⁷ и поп Тешо Петковић.⁹⁸

У Босанској Крајини, нарочито од лета 1872. године православне цркве су биле све чешћа мета нових напада, а зато је најодговорнији био босански валија Мустафа Асим–паша (1872–73), који је „пустио да турски фанатизам слободно бесни“ и да се многе „цркве скрнавe и обезсвећују“.⁹⁹ Градска црква у Приједору у јуну исте године изгорела је до темеља у великом пожару,¹⁰⁰ који је највероватније био подметнут. Ова богомоља, а не црква, како наводи аустроугарски путописац Франц Маурер, убрзо је обновљена, егзистирајући без већих проблема све до почетка устанка 1875. године.¹⁰¹ На њеном улазу, уместо забрањеног звона, као и код већине цркава, висило је клепало. Уз исту

⁹² *Zatočnik*, 61/I (15. 11. 1869); *Пој Ђуро Давидовић, Дојаћај из Босне, исцријовијегао Јован Јовановић Кобаш* (Нови Сад: Српска штампарија дра Свет. Милетића, 1894), 20–24.

⁹³ *Застава*, 100/VIII (26. 8. [7. 9.] 1873).

⁹⁴ Прошение представителей католического и православного населения Баялуки великому везиру Мидхад–паши, Баялука 5. октjбра 1872. г., в: *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1865–1875*, 308–309.

⁹⁵ *Застава*, 34/VI (21. 3. [2. 4.] 1871).

⁹⁶ *Vranik*, 60/I (6. 6. 1871).

⁹⁷ Карановић, „Бањолучани“, 38–39.

⁹⁸ „Чигула, Тешо Петковић“, *Босанско–херцеговачки Источник* III/IX (1895): 120.

⁹⁹ *Српске новине*, 181/XXXXI (17. 8. 1873).

¹⁰⁰ Anonim, *Prijedor i okolina* (Prijedor: Narodni odbor opštine, 1961), 36–37.

¹⁰¹ *Српска зора*, 7–8/I (1876).

богостоју било је мало гробље са само једним крстом.¹⁰² Ново поди-
зање православног храма у Градишкој отежавано је од турске власти
на разне начине. Посетивши ово место средином јула 1873. године
валија Асим–паша лично је представницима православних Срба, који
су поседовали ферман за њену слободну градњу, саопштио „да Турци
имају подпуно право разорити србску цркву“.¹⁰³ Штавише, валија је
том приликом запленио „црквену касу“.¹⁰⁴ Убрзо после ове валијине
посете неки градишки Срби од турске власти лажно су оптуживани
да су у градској цркви крили „барут и оружје“ и спремали устанак.¹⁰⁵
Охрабрени валијиним односом према српском свештенству, неки
градишки муслимани насрнули су на свештеника Стеву Поповића из
оближњих Подградаца, натеравши га да сјаше са коња, да би га по-
том бацили у блато.¹⁰⁶ Иако су старомајдански Срби добили од Порте
ферман за изградњу олтара уз црквицу, они су лета 1874. у том послу
имали значајна ометања од стране својих фанатизованих муслиман-
ских суседа.¹⁰⁷ Припремљена дрвена грађа од јеловине за градњу цр-
кве изревортирала је локалне муслимане, који су подметнули пожар
и запалили је.¹⁰⁸ Покушај да се у Бањој Луци сазида нова и већа цр-
ква, када је почетком 1870–тих купљена нова земљишна парцела у
центру града и грађевински материјал за њену изградњу се изјаловио.
Изградњу ове цркве омео је српски устанак,¹⁰⁹ када су обесни Турци
крајем лета 1875. године запалили градску православну „српску цр-
кву“¹¹⁰ и Богословију.¹¹¹ Тада је целокупно православно свештенство
са богословима, осим новог проте Јована Михајловића који је почет-
ком 1870–тих дошао на место проте Јунгића¹¹² и остао током устанка
лојалан турској власти,¹¹³ било протерано из града.¹¹⁴

¹⁰² Исто, 3/1 (1876).

¹⁰³ Српске новине, 152/XXXXI (10. 7. 1873).

¹⁰⁴ „Споменица хришћанским гарантним великим силама о положају и страдању хришћана у Босни“, *Летњојис Мајнице српске* 116 (1874): 155.

¹⁰⁵ Исто, 151.

¹⁰⁶ *Засјава*, 85/VIII (22. 7. [3. 8.] 1873).

¹⁰⁷ *Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“*, 135–136.

¹⁰⁸ Исто, 129–130.

¹⁰⁹ Ђорђе Микић, *Бања Лука, култура трајанској друштва* (Бања Лука: Институт за историју, 2004): 131–132.

¹¹⁰ *Глас народа*, 36/V (7. 9. 1875).

¹¹¹ Стојан Бијелић, „Из бањолучке прошлости“, *Врбаске новине*, 8. септембра 1935, 4.

¹¹² Rudolf Zaplata, „Pretstavka kršćana banjolučkog sandžaka sultanu 1873 godine“, *Razvitak* 10/III (1936): 301.

¹¹³ *Засјава*, 163/XI (24. 10. [5. 11.] 1876).

¹¹⁴ Charles Yriarte, *Bosnie et Herzégovine souvenirs de voyage pendant l'insurrection* (Paris: E. Plon et Cie, 1876): 130–131.

Закључак

Српска Православна Црква у Босанској Крајини изашла је из буне 1858. године девастирана. На десетине цркава је запаљено и порушено, међу којима и два манастира—стубови крајишког православља, Рмањ (XV век), код Мартин Брода и Моштаница (XVI век) код Босанске Дубице, а бројни свештеници били су ухапшени или убијени. Иако су „Саферском наредбом“ годину касније односи турске власти и православних Срба поправљени, фанатизоване групе муслиманских моћника наставиле су са ометањем обнове порушених и код изградње нових цркава. У бихаћком крају на челу једне такве групе стајали су Кулен—Вакуфљани Тахир—бег Куленовић и Мустај—бег Алајбеговић, а у бањолучком градски конзервативни првак Назиф—ага Ђумишић. Ипак, нешто Портиним попуштањем, а више национално—политичком делатношћу делегата Скупштине православних народа у Цариграду Гавре Вучковића Крајишника током 1860—тих и у првој половини 1870—тих обнављане су порушене и подизане нове цркве у Босанској Крајини, и то у: Рамићима код Кључа, Горињи, Буковачи и Колунићу код Босанског Петровца, Бихаћу, Језеру код Бихаћа, Бањој Луци, Старом Мајдану, Оштрој Луци код Старог Мајдана, Гламочу, Босанској Градишкој, Босанском Новом, Хашанима код Босанске Крупе, Приједору, Бусновима код Приједора и Санском Мосту, и обновљени порушени манастири, Рмањ, Моштаница и Липље (XV век) код Котор Вароши. Јачање позиције православне цркве започело је подизањем Богословије у Бањој Луци 1866. године, која је постала бастион одбране, не само од муслиманског екстремизма него и све присутнијег католичког прозелитизма.

* * *

Библиографија

Извори

Необјављени:

Архив Босне и Херцеговине
Архив Републике Српске
Музеј Републике Српске

Објављени:

- Гилџфердинг, А[лександр]. „Поџздка по Герцеговинџ, Босни и Старой Сербии“. 1–277; „Босниџ въ началџ 1858 года“. 279–328, в: Гилџфердинг, А[лександр]. *Собрание сочинений, Босниџ, Герцеговина и Старая Сербия*, Томъ третій. С. Петербургъ: Издание Д. Е. Кожанчикова, 1873.
- Dionizije Marinković: „Moji doživljaji“*, priredio za štampu Vojislav Bogičević. Sarajevo: ANU BiH, 1966.
- Из билежака Стојана Зорића. „Дољанска буна 1858. године“. *Развитак* 7–8/ VII (1940): 218–220.
- Карасев В. Г.–Кондратьева В. Н. „Васа Пелагич и Баиняукская православная семинария“. *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH VI/VI* (1966): 357–368.
- Љушић, Радос. „Споменица и прошения Стеве Богдановића“. *Зборник за историју БиХ* 2 (1997): 207–233.
- Николић, Атанасије. *Опис радње по предмету оишшеи сиоразумљења за усшанак и сједињење* (предговор и објашњење Васо Војводић). 149–254, *Грађа* 7, Београд: Историјски институт, 1979.
- Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864., документы* (ответственные редакторы Ю. А. Писарев, М. Экмечич). Москва: Наука, 1985; 1865–1875, 1988.
- Пелагић, С. Василије. *Руковођа за србско–босанске, ерцеговачке, старосрбијанске и македонске учешше, школе и обшшине*. Београд: Државна штампарија, 1867.
- Пош Буро Давидовић, Доћађај из Босне, исприповиједао Јован Јовановић Кобаиш*. Нови Сад: Српска штампарија дра Свет. Милетића, 1894.
- „Протопрезвитерати“ у: *Први Шемашизам православне српске митрополије Бањалуцко–Бихаћке за годину 1901*. 100–209, Бањалука: Издање и штампана књијаре С. Угреновића, 1903.
- „Споменица хришћанским гарантним великим силама о положају и страдању хришћана у Босни“. *Лешоис Машше српске* 116 (1874): 148–158.
- Страњакочић, Драгослав. „Васа Пелагић и митрополит Михаило (преписка и документи)“. *Живош* 19/ III/IV (1954): 259–284.
- Ђурић, Хајрудин. „Из преписке Гавре Вучковића“. *Чланици и грађа за кулшурну историју Истшочне Босне* I (1957): 223–243.

Шшамша:

- Vranik*, Sisak (1871).
- Глас народа*, Нови Сад (1875).
- Зашшава*, Нови Сад (1869, 1871, 1872, 1873, 1876).

Zatočnik, Sisak (1869).

Narodne novine, Zagreb (1863, 1865, 1869).

Novi Pozor, Zagreb (1868, 1869).

Србске Новине/Српске новине, Београд (1859, 1873).

Српска зора, Беч (1876).

Литература

Књиџе, моноџрафије:

Anonim. *Prijedor i okolina*. Prijedor: Narodni odbor opštine, 1961.

Denton, William. *Servia and the Servians*. London: Bell and Daldy, 1862.

Зиројевић, Олга. *Цркве и манастири на њодручју Пећке џаириџаришије до 1683. џодине*. Београд: Историјски институт, 1984.

Yriarte, Charles. *Bosnie et Herzégovine souvenirs de voyage pendant l'insurrection*. Paris: E. Plon et Cie, 1876.

Краишникъ Вучковић, Гавро. *Ръчь Краишничка*. Земун: Књиџопечатњомъ I. К. Сопрона, 1866.

Martić, Grgo. *Zarobljenje (1829.–1878.)*, po kazivanju autorovom zabilježio Janko Koharić. Zagreb: Nakladom Gjura Trpinca, 1906.

Микић, Ђорђе. *Бања Лука, култура џрађанској друштва*. Бања Лука: Институт за историју, 2004.

Попов, Нил. *Православие въ Босни и его борьба съ католическою пропагандой и протестантскими миссионерскими*. Москва: Въ Университетској типографји, 1873.

Поповић, Васиљ. *Аџрано џишане у Босни и џурски нереди за време реформној режима Абдул Меџида (1839–1861)*. Београд: САН, 1949.

Слијепчевић, Ђоко. *Михаило, архиепископ беоџрадски и митрополиџ Србије*. Минхен: Искра, 1980.

Тепић, Ибрахим. *Босна и Херцеџовина у руским изворима (1856–1878)*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1988.

Шево, Љиљана. *Манастири и цркве брвнаре Бањолучке еџархије*. Бања Лука: Библиотека Баштина, 1996.

Šljivo, Galib. *Vosna i Hercegovina 1861–1869*. Tešanj: Planjux, 2005.

Расџраве и чланци:

Аноним. „Православни манастири сарајевоке архидиџецезе“. 15–24, *Шемаџизам џравославне митрополије и архидиџецезе Дабро–босанске за џодину 1883*. Сарајево: Земаљска тискара, 1883.

Аноним. „Гавро Вучковић“. *Развишак 1* (1910): 28–30.

- Бесаровић, Ристо. „О првом периоду дјеловања Васе Пелагића у Босни“. *Годишњак Историјског друштва БиХ* II (1950): 185–206.
- Бијелић, Ст.[ојан]. „Градња српске цркве“. *Врбаске новине*, 15. септембра 1933.
- Бијелић, Стојан. „Из бањолучке прошлости“. *Врбаске новине*, 8. септембра 1935.
- [Blau Otto]. „Aus Bosnien“. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, II (1867): 388–390.
- Ђурђевић, Бранислав. „Улога српске цркве у борби против османске власти“, *Преглед* 1 (1953): 35–42.
- Заплата, Rudolf. „Pretstavka kršćana banjolučkog sandžaka sultanu 1873 godine“. *Razvitak* 10/III (1936): 298–304.
- Иванчевић, С. Петар. „Поп Ђурађ Каран–Карановић, српски јунак и борац“. *Босанска вила* 19/XV (1900): 257–259.
- Иванишевић, Фил. Јов.[ан]. „Српско–православно школство у Босни и Херцеговини“. *Школски вјесник* (1909): 789–837.
- Јагодић, Милош. „Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама изван Србије (1839–1868)“. *Српске студије* VII (2018): 50–101.
- Јаха–Dembicki, v. Julius. „Der westliche Theil von Bosnien, Ethnographisch–handelspolitische Skizze“. *Mittheilungen der kais. und königl. geographischen Gesellschaft in Wien* XIII/3–1870. (1871): 162–176.
- Карановић, Милан. „Бањолучани и Вукова књига о обичајима“. *Развитак* 2/V (1938): 36–41.
- Ковачевић, Коста. „Српска бањалучка богословија 1866–1875“. *Босанска вила* 8/XXIV (1909): 122–123; 9/XXIV (1909): 139–140; 10/XXIV (1909): 155–157; 11/XXIV (1909): 171–174.
- Костић, М. „Манастир Моштаница у Бос. Крајини“. *Босанска вила*, 10/IV (1889): 155–157.
- Креševljaković, Hamdija. „Cazin i okolina“. *Narodna uzdanica za 1935* (1934): 86–113.
- Митровић, Исаије. „Српске школе у Бос. Крајини за турске управе“. *Развитак* 8–9/VI (1939): 254–259.
- Новаковић, Јово. „Манастир Липље“. 89–94, у: *Први Шемањизам православне српске митрополије Бањалучко–Бихаћке за годину 1901*. Бањалука: Издање и штампа књижаре С. Угреновића, 1903.
- Новаковић, К[оста]. „Кратак опис протопрезвитерата петровачког“. *Босанско–херцеговачки Источник* II/VIII (1894): 81–84, IV–V/VIII (1894): 184–190.
- Попадић, А. Хаџи Миле. „Опис цркве Рамићке (у кључком протопрезвитерату)“. *Босанско–херцеговачки Источник* X–XI/VII (1893): 503–504.
- Sax, von Karl. „Skizzen über die Bewohner Bosniens, mit einer geographischen Einleitung“. *Mittheilungen der Kaiserlich–Königlichen Geographischen Gesellschaft* VII/1863 (1863): 93–107.

- Скерлић, Јован. „Из Аутобиографије Васе Пелагића, рад у Бањалуци“. *Разви-
шак* 1/I (1910): 42–48; 2/I (1910): 74–79.
- Теиновић, Братислав. „Гламоч у османско–турском периоду“. У *Гламоч кроз
вијекове*, ур. Славица Арсенијевић, Милка Ђукић, Горан Симоновић, Бра-
тислав Теиновић и Жељко Савановић, 145–175. Бањалука — Гламоч: За-
вичајно удружење „Гламоч“ — СПКД „Просвјета“, 2008.
- Ђулибрковић, Л. Светозар. „Поп–Каран, Стеван Карановић, војвода српски“. *Босанска вила* 4/XXII (1907): 50–51.
- Цвејановић, Бранко. „Манастир Ръмањ на Уни (Путописна црта.)“. *Машиница*
34/II (1867): 830–832.
- „Читула, Тешо Петковић“. *Босанско–херцеговачки Источник* III/IX (1895): 120.
- Чубриловић, Бранко. „Васо Пелагић“. *Развишак* 3/III (1936): 69–72.
- Дџаја, Мато. „Ličnost i rad Gavre Vučkovića Krajišnika (njegove veze s Banjom
Lukom)“, *Putevi* XVII (1971): 164–172.

Примљено: 6. 10. 2020.
Исправљено: 27. 11. 2020.
Одобрено: 1. 12. 2020.

SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND CLERGY IN BOSANSKA KRAJINA (FROM THE LAND REGISTRATION LAW TO THE BEGINNING OF THE REBELLION 1859–1875)

Bratislav Teinović
Museum of Republic of Srpska
Banja Luka

Summary: *The paper discusses the difficult position of the Ser-
bian Orthodox Church and clergy in Bosanska Krajina after the
1858 Rebellion in Krajina. Though the reforms introduced by the
Porte granted the right to reconstruct and build new Orthodox
churches, Muslim extremists hindered these initiatives in many*

towns and places, including Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Prijedor, Banja Luka, Bihać, Bosanski Petrovac and Glamoč. The Rebellion in Krajina of 1858 left the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina devastated. Dozens of churches were set on fire or torn down, including the two monasteries—pillars of the Orthodoxy in Bosanska Krajina—Rmanj from the 15th century and Moštanica from the 16th century. Many priests had been arrested or killed. The year later, in 1859, the Safer Order settled relations between the Turkish authorities and Serbs, however, the groups of powerful Muslim leaders continued to obstruct the attempts to reconstruct destroyed churches and build new ones. In the Bihać area, Tahir-bey Kulenović and Mustaj-bey Alajbegović from Kulen-Vakuf lead one such group and in Banja Luka Nazif-aga Djumišić. Later on, the relaxation of the Porte stands and political efforts of the deputy in the Orthodox Peoples' Assembly in Constantinople Gavro Vučković Krajišnik in the 1860s and 1870s resulted in reconstruction of destroyed and construction of new churches in Bosanska Krajina, in Ramići near Ključ, Gorinja, Bukovača and Kolunić near Bosanski Petrovac, Bihać, Jezero near Bihać, Banja Luka, Stari Majdan, Oštra Luka near Stari Majdan, Glamoč, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi, Hašani near Bosanska Krupa, Prijedor, Busnovi near Prijedor and Sanski Most. Monasteries Rmanj, Moštanica and Liplje from the 15th century near Kotor Varoš had been reconstructed. The Orthodox church started to strengthen its position with establishing of the Orthodox seminary in Banja Luka in 1866 that became the main defence from the Muslim extremism and, even more important, increasing Catholic proselitism.

Key words: Orthodox church, Serbs, Muslims, Bosanska Krajina, Banja Luka.